

Geopolitika na pomezí geografie a mezinárodních vztahů Mezi prostorem intersubjektivním a objektivním

JAN KOFROŇ

Geopolitics at the Border of Geography and International Relations: Between Intersubjective and Objective Space

Abstract: The main goal of the article is to highlight the marked difference between two understandings of geopolitics and space in general – the understanding that is present in the field of geography and the understanding that is present in the field of International Relations. Whereas in International Relations (namely in the case of neorealists) space is conceptualized as a material, objective entity, in the field of geography there has been a shift toward a conceptualization of space as an inter-subjective entity. It follows that in the case of neorealists there is some (usually unintentional) tendency to revive (neo)classical geopolitics, or at least some of its basic assumptions. On the other hand, contemporary geographers have adopted a boldly critical approach toward (neo)classical geopolitics. Geographers consider (neo)classical geopolitics as potentially dangerous because of its justification of the conflictual discourses prevailing in international politics. The question remains whether the geographical neglect of objective space does not undermine the ability of critical geopolitics to effectively intervene in practical political issues.

Keywords: geopolitics, International Relations, geography, realism, power, critical geopolitics, space.

Slovo geopolitika či geopolitický se dostalo v posledních desetiletích opět do módy, a to jak mezi politiky, tak v akademické komunitě. Standardně lze geopolitiku vnímat buď jako politickou aktivitu v prostoru (vykonávanou samotnými politiky), nebo jako sociálněvědní „disciplínu“, která studuje interakce prostoru a moci v mezinárodním systému (definice geopolitiky a její členění nabízí například O’Tuathail 1999; Tomeš 2000; Pezarat Correia 2002 aj.). V případě akademické verze geopolitiky (jež bude dále předmětem zájmu) lze nalézt výraznou dělicí linii mezi odborníky z oboru mezinárodních vztahů (MV) a odborníky z oboru geografie. Jak dále ukážu, v současnosti existuje hluboká (ontologická, ale i epistemologická) propast mezi akademickou geopolitikou, tak jak ji vnímají a praktikují geografové, a na druhé straně odborníci z oboru MV, zejména pak ti z realistické

odnože. Lze tvrdit, že zatímco geopolitika (GP) se dočkala určité rehabilitace v mezinárodních vztazích (zejména mezi neorealisty), „nová geopolitika“ v geografii ve skutečnosti přímo popírá klasické geopolitické uvažování. Odmítla (minimálně v oblasti politické geografie a geopolitiky) pozitivní poznání a naopak se přiklonila k „normativní vědě“, což v mnohém předurčuje charakter prací geografických autorů.

Cílem této práce je dokumentovat odlišný charakter geopolitického uvažování v MV a v geografii, ale také poukázat na problematičnost geografického zamítání (neoklasické) geopolitiky a role fyzického prostoru obecně. Jak se pokusím ukázat, existují otázky, které geografové zabývající se geopolitikou nechtějí či nemožou řešit. Jde zejména o otázky spojené s vojenskou silou a přežitím států obecně. Geografové tak pozitivní výzkum těchto témat přenechali ostatním disciplínám. Na druhé straně v rámci mezinárodních vztahů jsou tyto otázky řešeny zejména stoupenci realismu. V jejich teoriích je prostor významně zapojen jako jedna z proměnných. Právě některé z realistických teorií představují vhodný odrazový můstek pro oživení akademické neoklasické geopolitiky. Již mimo rozsah článku je diskuse o významu nejistoty ve vztahu k přežití, jak ji vedou realisté (Mearsheimer 2001) s liberály (Keohane 1984) a konstruktivisty (Wendt 1999). Dodejme jen, že platí-li realistický pohled zdůrazňující centrální význam války (či její trvající možnosti) pro mezinárodní politiku, potom zvolený okruh otázek představuje také okruh klíčový.

Stať je rozčleněna do čtyř základních částí. Nejdříve velmi krátce představím geopolitiku jakožto akademickou subdisciplínu. Krom stručného shrnutí jejího vývoje, který byl přerušen po druhé světové válce, zmíním i kontexty dvou disciplín, v nichž se geopolitické myšlení vyskytuje, a to obor MV a geografie. V následujících dvou částech se pak snažím ukázat na odlišné pojmání geopolitiky a prostoru obecně v rámci dvou výše zmíněných oborů. Tyto rozdíly jsou pak syntetizovány v kapitole „Prostor jako materiální entita“, která se navíc snaží najít odpověď na otázku, za jakých podmínek lze prostor jako materiální entitu vnímat.

Základním východiskem tohoto článku je tvrzení, že svět je do značné míry poznatelný a že svět (zejména ten fyzický) existuje nezávisle na našem myšlení. Od tohoto východiska se odvíjí snaha po teoretickém poznání, které může mít jak akademický, tak praktický význam. Na akademické rovině to jsou teorie a modely, které jednak umožňují zejména začátečníkům pochopit podstatu studovaných problémů (obdobný názor zastává i Flyvbjerg 2006), ale zároveň umožňují komunikaci mezi výzkumníky studujícími buď odlišnou problematiku, nebo i problematiku podobnou, leč s jiným prostorovým či časovým zaměřením. Právě geografie je poměrně názorným příkladem toho, co se stane, když vědní disciplína ztratí, či ani nenalezne své teoretické jádro (jádra). Téměř okamžitě dochází k fragmentačním tendencím, které jsou v případě geografie dále umocňovány značnou šíří tematického zaměření.¹ Naopak v MV usilování o teoretické poznání vytvořilo tři silná paradigmaty, což přinejmenším zjednodušuje vzdělávání a do značné míry i vnitrooborovou komunikaci. A právě teorie umožňují kumulaci poznání, v sociálních vědách samozřejmě velmi pomalou. Je třeba zdůraznit, že akceptování role teorií se neomezuje pouze na „pozitivistický“ a „materialistický“ tábor. Mnozí postpozitivisté, zejména pak kritičtí a vědeckí realisté (Sayer 1992 a 2000; Wendt 1999; George – Bennett 2005) taktéž uznávají nezastupitelný význam teoretického poznání. Přitom nejen materialisté, nýbrž i konstruktivisté usilují o teorie (například Wendt 1999). Z postmoderních (antipozitivistických) kruhů by se mohlo ozvat, že sociálněvědní teorie stejně nemají velký význam. Ačkoliv lze souhlasit s tím, že například schopnost predikce je v řadě přírodních disciplín výrazně větší (ale ne ve všech), nelze jednoduše položit rovnítko mezi užitečností teorie a její predikční schopností (Waltz, 1997: zejména 916; ale také Sayer 2000: 162).

Ve vztahu k praktické aplikační rovině je třeba chápat, že mnoho prakticky orientovaných rad (zejména v politické sféře) ve svém jádru skrývá určité kontrafaktuální tvrzení (kdybychom udělali A, dostavil by se výsledek X, ale jelikož jsme udělali B, dostavil se výsledek Y). Problém kontrafaktualů spočívá v tom, že v zásadě musejí pracovat s teorií,

či alespoň s akceptovanou generalizací (viz Fearon, 1991). Pokud bychom zcela rezignovali na vytváření a testování teorií, potom by všechny naše snahy o praktickou relevanci byly postaveny na velmi nepevných základech. Absolutní rezignaci na možnost prakticky orientovaných rad vnímám jako extrémně problematický jev, který akademickou sféru fakticky uzavírá do věže ze slonoviny. Zároveň však je třeba mít na paměti, že primární pole působnosti vědců by mělo zůstat v akademické sféře, jinak hrozí podobný osud, jaký postihl klasickou geopolitiku kvůli spojení s nacismem.

GEOPOLITIKA

Obor či subobor geopolitiky, zabývající se vztahem mezi zahraniční politikou států a geografii či prostorem, v němž státy existují, vznikl fakticky na počátku 20. století.² Nicméně již mnohem dříve lze vystopovat snahu o odkrytí vlivu geografických faktorů na zahraniční politiku států. Jako vyústění těchto předgeopolitických snah lze vnímat A. T. Mahanovu (1890) knihu *Influence of Sea Power*. Tato kniha položila základ pro vnímání duality pozemní a námořní moci. Tento vliv se projevil jak v dílech z počátku století (Mackinder 1904, 1919), tak i mnohem později, byť v již značně pozměněné formě (v dílech Mearsheimera 2001; Layna 2006; Rosse 2009; ale i Levyho a Thompsona 2010). Geopolitika ve svých počátcích představovala primárně historicko-geografickou disciplínu. Pohyb a chování moci v prostoru byly studovány z perspektivy dlouhodobého dějinného vývoje. Příkladem tohoto pojetí jsou práce výše zmíněného Mackindera (1904, 1919) či Mahana (1890), které se odvolávají na tisíciletou, respektive staletou historickou zkušenost v perspektivě Eurasie. Klasickou geopolitiku lze do určité míry přiřadit k realistickému paradigmatu v mezinárodních vztazích (viz Drulák 2003: 65; O'Tuathail, 1999: 107; či Megoran 2008 a 2010). Základní premisy, tj. stát (případně jeho teritoriální předchůdci) jako hlavní aktér a bezpečnostní soupeření jako základní hybný moment mezinárodní scény, vskutku nalézají oporu v realistickém uvažování (pro esenciální principy realismu obecně viz například Schweller 1997: 927). V tomto kontextu asi nepřekvapí, že mnoho z klasických geopolitických autorů bylo buď členy národních důstojnických sborů (Haushofer, Mahan), či aktivními politiky (Mackinder). Pokud první spojení způsobovalo zaměření výzkumné orientace na vojensko-strategické prvky mezinárodního systému, potom druhé spojení mělo dopad mnohem významnější a z pohledu vývoje oboru negativnější.

Geopolitika se bohužel zejména kvůli své „mnichovské škole“ a Karlu Haushoferovi příliš přiblížila nacionálněsocialistické ideologii a politické praxi (blíže například Herwig 1999; Pezarat Correia 2002). Vazba, jakkoliv nejednoznačná, německé geopolitiky na nacionální socialismus se po válce stala jedním z důvodů, proč geopolitika, jako subdisciplína geografie, fakticky zanikla.³ Nutno dodat, že pokud na Západě docházelo k silnému opomíjení geopolitiky, potom v bývalých komunistických zemích k přímému odmítání (Jehlička – Tomeš – Daněk 2000: 20–21). Lze tvrdit, že do značné míry omezovala praktickou využitelnost geopolitického studia i poměrně jasná situace studené války. Odmítání, či přinejmenším přehlížení geopolitiky trvalo do konce sedmdesátých a začátku osmdesátých let. Znovuoživení geopolitického studia pak lze spojit i s nástupem regionálních mocností (zejména Číny, ale i Indie a Japonska, Egypta a Íránu, či v Evropě Francie), které rozrušily, či alespoň slibovaly rozrušit striktně bipolární strukturu. Zřejmě přelomovou prací se stala *Geopolitics in the Nuclear Age* Colina Graye (1977), která v mnohém nastartovala renesanci geopolitiky. Znovuzrozená geopolitika se však ocitla ve zcela odlišném akademickém prostředí, než jaké opustila s koncem druhé světové války.

Během dvaceti či třiceti poválečných let totiž došlo k několika zásadním změnám, které v mnohém ovlivnily současný stav akademické geopolitiky. V domovské disciplíně geopolitiky, v geografii, nastoupily od sedmdesátých let, po odeznění kvantitativní revoluce let padesátých a šedesátých, (neo)marxistické přístupy (například Harvey 1982, 1985; Massey – Catalano 1978; Massey 1983; a zejména ve vztahu k politické geografii

Taylor 1982, 1992 atd.). Tyto přístupy přirozeně kladly a kladou důraz na koncepty třídy a kapitálu namísto státu a (vojenské) moci. Koncept vojenské moci byl odsunut zcela na okraj zdůrazňováním ekonomické síly a pozice v ekonomickém systému, což navazuje na teorii světového systému Immanuela Wallersteina (1974). Geografie jako celek se výrazně lokalizovala a zároveň sociologizovala, popřípadě ekonomizovala (nikoliv však ve smyslu hlavního ekonomického proudu). V osmdesátých a devadesátých letech pak přicházejí do módy mnohdy velmi radikální a postmoderní přístupy (například MacDowell 1992; nověji O'Tuathail 1999; Agnew 2002; Domosh – Saegr 2001), které často odmítají možnost vědeckého poznání v sociální sféře a zejména kladou důraz na pochopení před vysvětlením. Zřejmě nezpochybnitelným faktem zůstává, že obor trpí výraznou roztržitostí (na čemž se shoduje Johnston 1998; Kopeček – Drobík – Hasalová 2011; Matoušek – Vogt – Ženka 2011). Tato roztržitost pramení z absence jasných teoretických paradigmat, jaká nalézáme například v MV,⁴ zároveň je však i logickým, a tedy neodvratným produktem širokého tematického záběru geografů (od lokálního po globální, od otázek výlučně materiálních po otázky normativní apod.). Obdobně jako v jiných sociálních vědách navíc působí i značná epistemologická roztržitost. Zajímavé je, že v případě geografie se na rozdíl od ekonomie či MV zřejmě nikdy silněji nerozvinula (u nomoteticky orientovaných autorů) deduktivní tradice výzkumu (ilustrativní příklad opomíjení deduktivního výzkumu viz Hampel 2008, ale i Sýkora 2008). Lze spekulovat, že je to i silné zaměření na suboborově specifickou empirii vyplývající z převahy indukcionismu, které vytváří bariéry mezi subobory, a to i mezi komunitami autorů s obdobným epistemologickým profilem.

Na druhé straně došlo i k vývoji v oboru mezinárodních vztahů, který se stal fakticky kolébkou znovuzrozené geopolitiky. Ten si také prošel svou scientifikou revolucí (ač zřejmě ne v tak extrémní míře jako geografie) a dokázal se vyvinout v respektovaný obor⁵ s dvojicí hlavních (racionalistických) myšlenkových proudů – realismem a liberalismem – doplňovaných od devadesátých let stále silícím proudem konstruktivismu (historii MV přibližuje například Drulák 2003; Barša – Císař 2008). Ačkoliv i v MV sedmdesátých a osmdesátých let existoval proud marxismu (například Wallerstein 1974, 1984; ve velmi specifické podobě pak Tilly 1985, 1992), nelze rozhodně tvrdit, že by tento proud dominoval, a navíc výrazně oslabil ještě před koncem studené války (viz Maliniak – Oakes – Peterson – Tierney 2011). Pokud již lze nějaký proud označit za dominantní, potom v období studené války (sedmdesátá a osmdesátá léta) zřejmě realismus, nicméně i v tomto případě se dominance týkala pouze některých témat či suboborů (strategických studií – blíže Jordan et. al. 2008; Maliniak – Oakes – Peterson – Tierney 2011). S koncem studené války výrazně oslabil (neo)realismus jednak v souvislosti se zmíněným velmocenským rivalitě ve světě, jednak s rozpoutáním čtvrté debaty v MV. V návaznosti na čtvrtou debatu v MV došlo k posílení reflektivistických přístupů na úkor přístupů racionalistických. Určitou vůdčí úlohu tak převzal v posledních letech konstruktivismus, který mimo jiné představuje kritiku příliš materialistického neorealismu (viz Wendt 1999). Samozřejmě i v tomto případě platí, že konstruktivismus dominuje především v Evropě a jeho význam není rovnocenný pro všechny subobory.

Faktem zůstává, že znovuzrození geopolitiky vzešlo právě z realistického tábora, konkrétně od Colina Graye (1977, 1999a, 1999b). Nicméně význam geografie (geografických faktorů) v uvažování realistických autorů existoval již od Hanse Morgenthaua (1948) a nadále byl udržován. Velká část klíčových článků či knih z realistického tábora MV zahrnuje více či méně zásadní kapitoly o vlivu geografie. Jako příklad lze uvést Roberta Jervis (1978), Roberta Gilpina (1981), Johna Mearsheimera (1982, 1983, 1988 a 2001), Stephena Walta (1985, 1987, ale i 2009), Stephena Van Everu (1998), Williama Wohlforth (1999) aj. Svůdnost geografie pro neorealisty spočívá v tom, že představuje možnost, jak zesílit vysvětlovací schopnost teorie, aniž by bylo třeba sahat k vnitrojednotkovým proměnným, což by nahloďovalo koncept státu jako „biliárové koule“. A i kdybychom

akceptovali Waltzovu (1979) teorii mezinárodního systému, zůstává problém se specifikací teorie pro konkrétní podmínky, za nichž dochází k realizaci zahraniční politiky (kteřá z Waltzovy teorie unikla).

Již z výše uvedeného se rýsuje protiklad v metodě poznávání u geografů a politických vědců. Tam, kde geografové silně preferují popis, konceptualizaci a indukci, tam obvykle političtí vědci sázejí na deduktivní přístupy a budování teorií obecně. Ty samozřejmě pracují jen s několika proměnnými, čímž nutně dochází k zjednodušení jinak komplexní reality. Kvůli této dichotomii vzniká situace, kdy řada geografů (včetně těch spíše pozitivisticky orientovaných) považuje teorie z MV za empiricky nepřesné či nesmyslné, ale nemá příliš zájem o jejich vnitřní logickou soudržnost. Naopak z pohledu odborníků MV postrádá (politická) geografie jasně specifikované teorie, které by bylo možno buď testovat, anebo zapojit do kauzálního vysvětlování. Jak ukazuje John Gerring (2012), MV se až extrémním způsobem orientovaly na kauzální inferenci a s tím související metodické problémy. Naopak v případě geografů je mnohem běžnější jak metodologické volání po rigorózní konceptualizaci (Sayer 1992: 199–201), tak jeho praktické naplňování (například v politické geografii Berg – Kusk 2010; či v ekonomické geografii Coe – Dicken – Hess 2008).

Ještě než se blíže podíváme na současný stav, je třeba zdůraznit, že znovuoživení GP zejména autory z MV vyvolalo silně nesouhlasnou reakci uvnitř geografické obce (nedávno například Megoran 2010; dříve O'Tuathail 1999; či Hepple 1986). A právě tento nesouhlas předurčil vývoj nové geopolitiky jako popření a antiobrazu geopolitiky (neo)klasické. Odmítnutí snah o rehabilitaci klasické (či moderní) geopolitiky se zakládá na přesvědčení, že klasická geopolitika svým diskurzem fakticky akceptuje a posiluje konfliktní a násilné chování mezi státy a lidskými skupinami obecně. Geopolitika tak není jen neutrálním explanačním schématem, nýbrž sama o sobě vytváří konfliktní potenciál, protože ji lze považovat za potenciálně nebezpečnou. Ve výsledku se tak geopolitika radikálně rozdělila na větev zastávanou v rámci MV, která v mnohém následuje tradiční geopolitické uvažování, a na větev geografickou, která se naopak od tradičního geopolitického uvažování snaží distancovat. Obě tyto větve fungují do značné míry autonomně, bez výraznějšího vzájemného ovlivňování. V současnosti se zdá, že případné větší propojování mezi autory z geografie a MV bude záviset na dalším posilování konstruktivismu v MV.⁶ Lze totiž tvrdit, že konstruktivisté jsou mnohem přístupnější stylu uvažování typickému pro kritickou geopolitiku. A naopak mnozí konstruktivisté (typicky Ruggie 1993) jsou široce citováni v geografické obci. Momentálně však zůstává faktem, že jen málokterý geograf je schopen publikovat v předních, primárně severoamerických, časopisech MV a politické vědy.⁷ Výjimky, kdy autoři z jedné vědní skupiny jsou široce citováni a uznáváni i druhou skupinou, nespádají do geopolitiky, nýbrž k nižším úrovním, jako je například geografie vnitrostátních konfliktů (například Le Billon 2001; Collier – Hoeffler 2000; Buhaug – Rod 2006).

GEOPOLITIKA A PROSTOR V MEZINÁRODNÍCH VZTAZÍCH

Renesance geopolitiky v MV na sebe vzala jednak explicitní podobu (reprezentují ji například Gray 1977, 1999a, 1999b; Brzezinski 1999; Scott 2008; či Kaplan 2009), ale také podobu implicitní. Tato implicitní geopolitika se stala součástí realistického uvažování skrze význam prostoru pro stát a jeho moc (zejména Mearsheimer 2001; Glaser 2010 aj.) a také jako vysvětlující proměnná ovlivňující bezpečnostní situaci mocností (Layne 2006; Wohlforth 1999; Walt 1987) a v návaznosti i běh zahraniční politiky (primárně Mearsheimer 2001; Walt 1987). Klíčové však je, že v (hlavním proudu) MV se s prostorem pracuje jakožto s fyzickou, objektivně existující entitou, jejíž význam sice může být omezen, ale nikoli zcela smazán rozvojem technologie.

Neznamená to samozřejmě, že by se z prostoru stal klíč k vysvětlení mezinárodních vztahů (výjimku snad představuje Mearsheimer 2001), ale přinejmenším platí, že prostor

jako fyzická veličina dokáže intervenovat v kauzálních mechanismech. Faktem je, že zřejmě nejvíce se tradiční geopolitice blíží realisté ze severoamerické větve MV. Ve snaze o uzpůsobení systémové neorealistické teorie, jak ji prezentoval Kenneth Waltz (1979) pro otázky formování aliancí (Waltz 1985 a 1987) a vzniku válek (Van Evera 1984 a 1998) se prostor stal jednou z doplňkových proměnných. Waltzův koncept *Balance of Threat* tak kromě celkové moci, moci vojenské a intencí považuje za významnou proměnnou vzdálenost. Hrozba sice vzniká na základě moci a maligních úmyslů, ale teprve geografická blízkost jí dodává na aktuálnosti. Obdobně Van Everovo rozvinutí konceptu *Offense-Defense* počítá s geografii jako s jedním z faktorů, který určuje poměr obrany a útoku. Nejvýznamnější zapojení prostoru, k němuž se ještě vrátím, však lze vidět u Johna Mearsheimera (2001), který staví svou teorii na prolnutí významu vojenské síly a jejího přenosu přes prostor (námořní či pozemní). Nicméně přílišný důraz některých neorealistů na fyzický prostor, teritorium a přežití, tedy tradiční geopolitické prvky, se dostal pod palbu kritiky ze strany Randalla Schwella (2011) při jeho hodnocení knihy *Rational Theory of International Politics* (Glaser 2010). Tuto kritiku lze na jednu stranu interpretovat jako odmítání geopolitického základu přítomného v mnoha neorealistických pracích, na druhou stranu však také jako nepřímé potvrzení významu a trvanlivosti tohoto základu.

Částečně mimo vlastní realistickou a geopolitickou tradici stojí práce primárně zaměřené na studium války. V těchto studiích, za jejichž klasické zástupce lze považovat práce Johna Mearsheimera (1982, 1983, 1988) a Stephena Biddlea (2004), se fyzický prostor stává téměř neoddělitelnou součástí argumentace. Prostor zde jednak představuje statek, o němž se přinejmenším na takticko-operační rovině bojuje a který zároveň působí jako překážka pohybu, koncentrace sil, pozorování a palby. Zejména ve vztahu k pozemním operacím pak vystupuje význam terénu a jeho charakteristik. V tomto případě však již nelze mluvit o geopolitickém uvažování, ačkoliv lokální taktická situace může za určitých okolností působit i na vyšší geopolitickou rovinu.

Nicméně prostoru se nevěnovali jen realisté. V případě neoliberálů lze zmínit například práci Davida Lakea a Angely O'Mahonyové (2004), která se věnovala proměně průměrné velikosti států v mezinárodním systému v uplynulých dvou stoletích. Na rozdíl od výše zmíněných prací zde autoři primárně pracovali s ekonomickými stimuly jako kauzálními faktory změny velikosti států. Z tohoto velmi krátkého přehledu jasně vyplývá, že americká větev MV prostor primárně chápe jako materiální, objektivně existující entitu, což je v přímém rozporu s převažujícím přístupem v politické geografii, kde spíše nalézáme snahu ukázat na prostor jako na produkt sociální konstrukce. Nicméně je patrné, že pojmání prostoru jakožto materiální entity je silně spojeno s dominancí dalších materiálních (primárně vojenských) proměnných ve vysvětlovacím rámci. Prostor je tedy v MV vnímán jako jeden z materiálních faktorů, který může, nebo nemusí mít význam pro mezinárodní politiku.

Je tedy zřejmé, že z pohledu autorů MV (zejména realistů) prostor primárně účinkuje skrze svoji schopnost ředit vojenskou moc, a tím pádem i akutnost hrozeb (viz koncept *Loss-of-Strength Gradient* – Boulding 1963, citováno dle Gilpin 1981: 56). Vzdálenost tak může zasahovat do otázek zahraniční politiky. Jako příklad lze uvést Waltovu (1987) teorii aliancí, jež sice pracuje s celkovým objemem moci, který drží státy, ale tento objem ztrácí na významu (na nebezpečnosti) spolu se vzdáleností, jež dva státy dělí. Lze tak vysvětlit, proč státy formují aliance primárně proti státům, které se nalézají v jejich těsné blízkosti, a proč naopak nevytvářejí aliance proti mnohem silnějším státům (například supermocnostem), které jsou však výrazně vzdáleny. Kromě prosté vzdálenosti také došlo v MV k oživení debaty stran dichotomie pozemní versus námořní moci, zejména díky práci Johna Mearsheimera (2001). Jeho hlavní argument zní, že primárními bezpečnostními arénami jsou pevninské regiony separované navzájem velkými masami vody. Jelikož projekce vojenské síly přes rozsáhlé vodní plochy představuje (technologický i logistický) problém, většina států balancuje vůči regionálním hrozbám, a nikoli vůči globálnímu hráči, jakým jsou například USA. Zatímco výše zmíněná Waltova teorie aliancí může být

vnímána jako teorie zahraniční politiky států, Mearsheimerova teorie již má jednoznačný vztah přímo k (systémové) mezinárodní politice.

Lze tvrdit, že Mearsheimerův „geopolitický argument“ může vysvětlit absenci balancování vůči USA v postbipolárním světě, která byla mnohými vnímána nejenom jako problém teorie balancování, ale také jako problém neorealismu obecně. Teorie *Balance of Power* (v moderní podobě formulovaná zejména Waltzem 1979) se dostala v posledních dvou desetiletích pod palbu kritiky ze dvou stran. Jednak historické analýzy ukázaly, že balancování není zdaleka tak přirozené a úspěšné, jak by odpovídalo Waltzově předpokladu (Schroeder 1994; Mearsheimer 2001; Wohlforth et al. 2007a, 2007b; Schweller 2006), a není ani zdaleka vždy namířeno proti nejsilnějšímu státu v systému (Walt 1987). S koncem studené války navíc vyvstala empirická otázka, kdy a kdo bude balancovat USA jakožto nejsilnější stát v systému. Christopher Layne (1993) a Kenneth Waltz (1993) předpokládali, že balancování je jen otázkou času. Faktem zůstává, že k jednoznačnému balancování nedošlo, což by například konstruktivisté či liberálové mohli interpretovat jako konec klasické mocenské politiky. Pokusy o zavedení rozšířených konceptů balancování jako *Soft Balancing* (Pape 2005) byly takřka okamžitě kritizovány pro svou vágnost a nerozlišitelnost od běžných diplomatických frikcí (Lieber – Alexander 2005; Wohlforth – Brooks 2008). Pokud se však na otázku balancování podíváme optikou Mearsheimerovy (2001) teorie útočného realismu, zjistíme, že svět nelze vnímat jako jeden systém, nýbrž jako agregát několika regionálních systémů, které jsou separovány mohutnými masami vody. Tyto vodní masy výrazně omezují přímé ohrožení pro státy v určitém regionu extraregionálními mocnostmi. Na druhou stranu jsou však státy anarchickou strukturou puzeny získat regionální hegemonii, která jim zabezpečí jejich přežití (což se povedlo právě USA). Z toho vyplývá, že státy se primárně zabývají rozložením moci ve svém regionu, a nikoliv celosvětovou situací. Klíčovou hrozbou jsou tedy mocní sousedé v regionu, a ne vzdálené, leč mimořádně mocné státy. USA tedy nejsou balancovány, neboť nejsou považovány za přímou hrozbu. Balancování se však bude vyskytovat v regionálním kontextu, zejména tam, kde se bude nacházet potenciální (regionální) hegemon. Nepřímé potvrzení této teze přináší i empirické články Jacka Levyho a Williama Thompsona (2005 a 2010), které ukazují, že v historické perspektivě je běžné balancovat pozemní mocnosti, nikoliv však mocnosti námořní či mocnosti převážně ekonomické.

V literatuře se však občas objevují názory, že zastavující síla prostoru ztratila na významu spolu se zavedením strategického bombardovacího letectva a jaderných zbraní. Pokud by tato teze platila, potom by prostor ztrácel svou funkci, neboť by již nedokázal zajistit bezpečnost států a alespoň částečnou izolaci regionálních systémů. Ve vztahu k letecké síle (jejímž předním propagátorem byl již ve dvacátých letech Douhet 1923; v současnosti pak zejména Warden 1995 a 1997) lze však namítnout, že většina strategických leteckých kampaní skončila v lepším případě s omezenými efekty (příkladem může být druhá světová válka, Vietnam, Kosovo či v současnosti Libye). Jak shrnuje Robert Pape (1996), strategické bombardování představuje v zásadě neefektivní způsob, jak přinutit státy (zejména mocnosti) k poslušnosti. V průběhu posledních let pod vlivem empirie sílí kritika vůči letecké síle jakožto jedinečné strategické zbraní (například Lake 2009; Press 2001). V případě jaderných zbraní vyvstává zejména otázka, proč státy disponující těmito zbraněmi stále budují mohutné konvenční ozbrojené síly (klasickým příkladem jsou SSSR a USA v době studené války) a proč může dojít mezi těmito státy ke konvenčním střetům (například SSSR versus Čína v roce 1969 či Indie versus Pákistán v roce 1998). Zdá se, že přinejmenším pokud existuje jaderná parita, je vliv jaderných zbraní částečně eliminován (viz Mearsheimer 2001: 130–133). Nezdá se tedy, že by zavedení letectva a raketové techniky, ať již s konvenční, či jadernou výzbrojí, zcela eliminovalo vliv prostoru. Ačkoliv platí, že prostor již není absolutní bariérou pohybu, a tím i přenosu moci, stále má vliv na rychlost a objem sil, které lze na žádané místo alokovat. Vzhledem k tomu, že válčící strany obvykle nemají identickou pozici (ve smyslu obránce versus útočník a délky

logistických tras), geografie ve smyslu fyzické vzdálenosti a případně terénu stále představuje jeden z faktorů, který vytváří limity využití vojenské moci.

GEOPOLITIKA V GEOGRAFII

Jak jsem již předeslal, geopolitiku provozovanou v geografii lze považovat za popření tradičního geopolitického uvažování. Jistě nelze říci, že by mezi geografy neexistovaly rozdíly v pojmání geopolitiky, nicméně společným prvkem zůstává odmítnutí, ať již explicitní, či implicitní, tradičních přístupů. Geografka Virginia Mamadouhová (1998) rozdělila moderní geopolitiku do čtyř kategorií podle 1) odstupu od studovaného objektu, tedy zda jde o práce a) „orientované na politiku (ve smyslu jejího vykonávání)“, nebo b) čistě akademické; 2) podle pozice vůči státu, tedy zda a) je, či b) není považován za nejvýznamnějšího aktéra. Vznikají čtyři druhy moderní geopolitiky: 1) *neoklasická* (politicky orientovaná se státem jako klíčovým aktérem); 2) *non-geopolitika* (akademická se státem jako klíčovým aktérem); 3) *subverzivní geopolitika* (politicky orientovaná, ale zahrnující i nestátní aktéry); a 4) *kritická geopolitika* (čistě akademická, zahrnující i nestátní aktéry).

Pouze neoklasickou geopolitiku lze vnímat jako nástupce geopolitiky klasické, byť je nutné zdůraznit, že neoklasická geopolitika obvykle nesdílí geodeterminismus geopolitiky klasické. Hlavním předmětem zájmu jsou státy (mocnosti) a jejich zahraniční politika. Lze tvrdit, že vojenská a popřípadě ekonomická moc v kombinaci s materiálními geografickými faktory představují klíčové proměnné (viz Brzezinski 1999; Scott 2008; Kaplan 2009). Geografie, vojenská moc a boj o přežití jsou v těchto analýzách vnímány jako objektivně existující faktory. Racionální analýza potom může pomoci k formulaci zahraniční politiky konkrétních států. Zjevně se tento přístup nejvíce blíží pojmání geopolitiky v oboru MV (s jistou opatrností by šlo k tomuto přístupu zařadit i Johna Mearsheimera 2001), přičemž se však jen velmi málo geografů v západních zemích k tomuto přístupu hlásí.⁸ Vzhledem k tomu, že tento přístup nemá svou jasnou akademickou základnu, nedokázala neoklasická geopolitika vytvořit zásadní teorie, které by zlepšily její akademický status. V mnohem lepší situaci se nachází non-geopolitika, kterou lze charakterizovat jako politickou geografii mezinárodních vztahů. Snahou tedy je zmapovat a popsat hlavní tendence jak zahraničních politik států, tak případně aktivity některých nestátních aktérů v prostoru (typicky O'Loughlin – Anselin 1996). Z toho vyplývá, že charakter těchto prací je silně empirický, často bez silného teoretického ukotvení. Subverzivní geopolitika vychází z prací Yvese Lacosteho (1976), přičemž snahou je zpochybnit geopolitické zdůvodňování zejména konfliktů a ukázat na mnohost geopolitických interpretací. Přitom subverzivní geopolitika se zaměřuje jak na mezinárodní, tak na substátní (lokální) úroveň. Kritická geopolitika v současnosti představuje v rámci geografie mimořádně silný proud. Jejím hlavním cílem se stalo problematizování geopolitických percepce, konceptů a všeobecně užívaných geografických aspektů za pomoci analýzy diskurzu. Snaha o problematizaci těchto diskurzů vyplývá z přesvědčení o jejich potenciální nebezpečnosti. Diskurzy totiž mohou legitimizovat násilí a zakrývat možnosti systémové změny. Gearóid O'Tuathail (1999: 111) identifikuje čtyři typy kritické geopolitiky: 1) Formální geopolitika se zaměřuje na problematizování geopolitického myšlení a tradic. Analýza se tak snaží ukázat na vztah mezi teoriemi Halforda Mackindera a imperiálního kontextu, v němž byly tyto teorie tvořeny (například Kearns 2009); 2) Praktická geopolitika se zaměřuje na dennodenní státnickou praxi, respektive na geopolitické zdůvodňování akcí států. Toto zdůvodňování bývá často závislé na diskurzích opírajících se o geografické aspekty, které vytvářejí potenciál zdání nevyhnutelnosti konfliktů či určitého typu zahraniční politiky. Diskurz zde tak slouží jako legitimizující prostředek kroků vlád; 3) Populární geopolitika se věnuje roli médií ve vytváření a šíření geopolitických diskurzů. Populární geopolitika může být těsně spjata s praktickou geopolitikou, neboť snahou vlády bude podporovat žádoucí geopolitický diskurz v médiích a kultuře, popřípadě využít již existujících diskurzů. Příkladem práce náležející k populární geopolitice může být Dalby (2008), který

se snaží v návaznosti na probíhající válku s terorismem analyzovat tři populární filmy (*Gladiator*, *Black Hawk Down* a *The Kingdom of Heaven*) a v nich používaný diskurz správné a spravedlivé války; 4) Strukturální geopolitika se výrazně liší od předchozích typů, neboť jejím cílem není primárně analýza diskurzu, nýbrž analýza měnících se geopolitických podmínek ve smyslu technologických změn, globalizace a vzniku společnosti rizik (O'Tuathail 1998 a 1999). I přes tento rozdíl však strukturální geopolitika sdílí společný cíl s předchozími typy a tím je snaha ukázat na problematičnost klasického geopolitického uvažování. Autoři jako O'Tuathail (1998 a 1999) totiž věří, že moderní svět v důsledku technologických, ale i sociálních a ekonomických změn již není světem teritoriálních států primárně usilujících o přežití, a proto tradiční geopolitické přístupy opřené o realistický pohled na mezinárodní prostředí jsou v lepším případě mylné, v horším pak nebezpečné.

Výše uvedená kategorizace geopolitiky od Virginie Mamadouhové je do určité míry problematičná, neboť zatímco subverzivní geopolitika má jasné normativní zadání (přetvořit systém), totéž nelze říci o geopolitice neoklasické. Ta zahrnuje jak práce primárně akademické (například Gray 1999a), tak spíše prakticky orientované (například Kaplan 2009; Brzezinski, 1999), nicméně jejich cílem je spíše přizpůsobení systému, a nikoli jeho změna. Klíčové však je, že fakticky stojí tři varianty geopolitiky (kritická, non-geopolitika a subverzivní) v opozici proti jedné – neoklasické. Na každý pád, i když uvedenou klasifikaci přijmeme, je třeba zdůraznit, že nejde o rovnoměrně zastoupené kategorie. Zatímco non-geopolitiku a kritickou geopolitiku lze považovat za hlavní proud v současné politické geografii, neoklasická geopolitika se v rámci geografie fakticky nevyskytuje. Jak v jiném článku sama Virginia Mamadouhová (2003) uvádí, přední geografický časopis *Political Geography* byl v uplynulých letech (a lze to říci i o současnosti) okupován neomarxistickými a postmoderními články, které fakticky vytlačily (neo)klasickou geopolitiku a s ní do značné míry i prostor jako objektivní materiální entitu za hranici zájmu. Lze tvrdit, že uvedený časopis dává zdaleka nejvíce prostoru článkům z kategorie non-geopolitiky a dále též kritické geopolitice. Vztah geografického mainstreamu k neoklasické geopolitice je jasně definován v článku Nicka Megorana (2010), který zcela otevřeně volá po napadání neoklasické geopolitiky, když tvrdí (s. 188) že: „*my máme jak oborovou, tak politickou povinnost napadnout poslední znovuzrození klasické geopolitiky, totiž neoklasickou geopolitiku.*“ Obdobně, byť o něco méně radikálně tvrdí Geraóid O'Tuathail (1999: 108), že: „*...geopolitika není o mocenské politice, ona sama je mocenskou politikou! Kritická geopolitika usiluje o obnažení této mocenské politiky, aby mohla být podrobně přezkoumání a veřejně debatě ve jménu prohloubení demokratické politiky.*“

V důsledku tohoto odmítání slábne schopnost geografických geopolitiků komentovat stav současného světa. Geografové jsou sice s to říci, nakolik se maskulinismus, antifeminismus a imperialismus promítal v pojednáních Mackinderových (Kearns 2009) či nakolik jsou fašizující koncepce neoklasických geopolitiků zkorumpované mocí, bohužel však nedokážou poskytnout relevantní odpovědi na mnohé praktické otázky globální politiky či konkrétních aspektů vnější politiky států. Vzhledem k velmi radikálnímu založení geografů (jako O'Tuathail, Megoran aj.) ani nelze něco takového očekávat, dokud nedojde k dramatické změně mezinárodního systému a politického systému vůbec. Geografové tak nejsou s to říci, které oblasti světa jsou pro tu kterou mocnost významné, které nevýznamné apod. Nedokážou řešit problematiku odstrašení ani zajišťování akcí mezinárodního společenství. Vzhledem k tomu, že jejich požadavky fakticky volají po absolutní změně systému (O'Tuathail 1999; jakož i Megoran 2008, 2011), dostávají se velmi rychle na okraj jakékoliv politicky relevantní debaty. Silně normativní přístup ve svém důsledku vedl k tomu, že bylo opuštěno zkoumání války, vojenství a s tím souvisejícího fyzického prostoru jako objektivních fenoménů. Ač se to může jevit paradoxní, moderní (politický) geograf neumí zhodnotit šance na obranu konkrétní země ani nedokáže uvažovat nad vztahem vojenství a geografie na různých úrovních (ilustrativní práce zabývající se „válkou“

z pohledu geografů například Flint 2005; nebo číslo časopisu *Geopolitics* 2011/2; případně číslo 2009/5 *Annals of the Association of American Geographers*).

Odmítnutí klíčového významu objektivních geografických faktorů navíc z dlouhodobého hlediska vede k umenšování významu geografie jako disciplíny. Pokud sami geografové tvrdí, že fyzický prostor není významný a je ve skutečnosti jen reprezentací moci, potom nemá valného významu studovat geografii, mnohem smysluplnějším se jeví studium moci a jejích diskurzivních praktik, což lze činit – a zřejmě i lépe – v rámci jiných disciplín. Samozřejmě to neznamená, že by se geografové vůbec neměli věnovat prostoru jakožto sociálně konstruované entitě, jistě tento směr výzkumu lze považovat za cennou součást výzkumného snažení. Avšak přílišný odklon od „objektivního prostoru“ v případě geopolitiky kombinovaný s odklonem od vojenských otázek vytváří určité vakuum.⁹ Otázkou pak zůstává, zda lze bez znalosti materiálního světa a kauzálních mechanismů v něm působících tvrdit, že určitá politika byla primárně formována diskurzem, a nikoli (například strategickou) nutností. Neschopnost rozlišit mezi rolí diskurzu a objektivních faktorů nakonec umenšuje praktickou uplatnitelnost kritické geopolitiky ve veřejné debatě, což lze pokládat za naprosto zásadní problém.

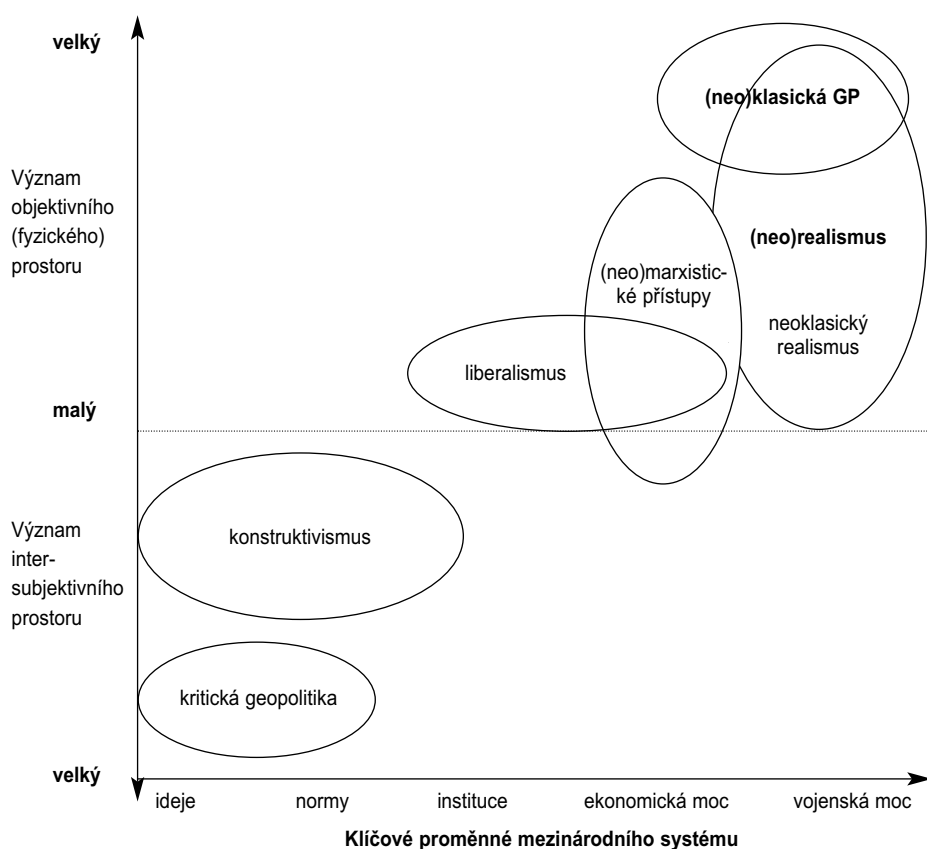
PROSTOR JAKO OBJEKTIVNÍ MATERIÁLNÍ ENTITA – ZA JAKÝCH PODMÍNEK?

Pokud bychom se pokusili o určitou – zdůrazňuji, že výrazně idealizovanou – schematizaci výše popsaného vztahu mezinárodních vztahů a geografie k významu prostoru v politice, mohli bychom vyjít ze dvou základních dimenzí. Tou první je význam fyzického prostoru pro mezinárodní politiku. Druhou dimenzí potom může být pozice na škále materiálních versus ideálních proměnných. Tedy zda je mezinárodní systém determinován vojenskou silou, ekonomickou mocí, mezinárodními institucemi, normami, či samotnými idejemi. Jde fakticky o kontinuum rozprostírající se mezi „vulgární“ fyzickou silou a silou myšlenek.¹⁰ Jak ukazuje graf č. 1, lze říci, že spolu s přesunem na ose klíčových proměnných směrem k idejím ustupuje role objektivního prostoru jakožto faktoru mezinárodní politiky. Uvedené však *a priori* neznamená, že jakákoliv teorie (paradigma) opírající se o vojenskou moc bude akcentovat význam objektivního prostoru. Takže ačkoliv platí, že v neorealisticke rodině teorií nalézáme některé teorie silně ovlivněné prostorem (zejména Glaser 2010; Mearsheimer 2001; ale i Walt 1987 aj.), nalezneme zde i teorie, které prostor vnímají přinejlepším pouze jako sekundární intervenující proměnnou. Příkladem může být neoklasický realismus (viz například Taliaferro – Lobell – Ripsman 2009), kde se vysvětlení kroků vlád odvíjí ze spolupůsobení strukturálních omezení a vnitropolitické distribuce moci. Například Christopher Layne (2006) tak v přímé opozici proti Mearsheimerovi (2001) vnímá jako vysvětlující proměnnou americké zahraniční politiky (jejího expansionismu) dominanci *Open Door Policy*, podporovanou určitými kapitálovými, ale i mediálními kruhy (Layne 2006: 201). (Neo)klasická geopolitika samozřejmě sdílí spolu s některými realistickými teoriemi zájem o prostor a vojenskou, popřípadě ekonomickou moc. Je však třeba zdůraznit, že nelze položit rovnítko mezi neorealismus a neoklasickou geopolitiku. Ta je zejména v dnešní době ovlivněna též myšlenkami, které se vážou k liberalismu (teorie demokratického míru) a konstruktivismu (zejména otázka civilizací à la Huntington 1996), což se projevuje v pracích Kaplana (2009), ale již dříve i Brzezinského (1999) a dalších.

Ostatní směry, ať již v rámci geografie, anebo mezinárodních vztahů, vnímají fyzický – objektivně existující – prostor jako mnohem méně významný. V případě neomarxistů dochází k situaci, kdy sám prostor sice nepředstavuje významnou „nezávislou“ proměnnou, nicméně sám je vytvářen a přetvářen ekonomickými procesy. V případě široké a značně heterogenní rodiny liberálních přístupů¹¹ lze spíše konstatovat, že prostor není předmětem zájmu, ale ani významnou proměnnou. Nejde ani tak o odmítnutí role prostoru jako mnohem spíše o výzkumné zaměření, které si obvykle vystačí bez prostoru jako nezávislé proměnné a zároveň prostor obvykle není zkoumaným tématem (výjimkou například výše

zmínění Lake – O'Mahony 2004). Jednoznačně nejnížší váhu přisuzují fyzickému prostoru konstruktivisté (z pochopitelných příčin). Přičemž však lze tvrdit, že radikálnější postoj k významu fyzického prostoru zaujímají převážně kritičtí (političtí) geografové. Ti se totiž primárně snaží ukazovat na jeho sociálně konstruovanou povahu. Je však třeba zdůraznit, že intersubjektívni (sociálně konstruovaný) prostor samozřejmě představuje hlavní bod zájmu kritických geopolitiků. Prostor tedy významný je, ale nikoli jako objektivně existující faktor, nýbrž jako sociálně konstruovaný obraz prostoru, kterým se politici řídí při svých rozhodnutích, popřípadě kterým ospravedlňují svá rozhodnutí. V tomto ohledu se tak jasně ukazuje, že moderní „anti-geopolitika“ představuje dokonalého protivníka jak vůči geopolitice klasické, tak některým moderním neorealistickým teoriím.

Graf č. 1
Hlavní myšlenkové školy MV a geografie a jejich vztah k prostoru

V návaznosti na výše řečené se lze pokusit o ještě přesnější klasifikaci jednotlivých škol či přístupů (v MV a geografii) a jejich vztahu k prostoru. Takovou klasifikaci lze orientovat podle několika základních „proměnných“. Prvním rozlišovacím znakem může být, zda je prostoru přisouzena materiální, či sociálně konstruovaná podstata. Další rozlišující kritérium lze vidět v užívání prostoru, tj. zda jde o *závislou*, nebo *nezávislou* proměnnou (tj. zda prostor vysvětluje, nebo je vysvětlován). Přičemž specifickou kategorií by bylo možno vidět v situacích, kdy prostor není proměnnou, nýbrž stává se obecným definičním oborem – dějištěm či místem –, v němž je určitý jev zkoumán (tj. vymezuje zájmové území jako v případě *Area Studies*).¹² V tabulce č. 1 jsou tyto kategorie

Tabulka č. 1
Prostor a významné školy MV a geografie

Směr	Charakter prostoru	Proměnná / def. obor	Význam prostoru	Rozhodující faktory	Autoři
(neo)klasická GP	materiální entita	závislá i nezávislá proměnná	klíčový	vojenská moc a prostor	Mahan (1890), Mackinder (1919), Scott (2008)
neorealismus	materiální entita	nezávislá proměnná	různý od druhotné po klíčovou proměnnou	vojenská a zčásti ekonomická moc, výjimečně prostor	Gilpin (1981), Van Evera (1998), Walt (1987), Mearsheimer (2001) Glaser (2010)
strategická studia	materiální entita	nezávislá proměnná	klíčový	technologie jako vojenská síla, prostor, organizace	Mearsheimer (1983), Biddle (2004)
teorie světového systému (MV)	materiální entita	závislá proměnná (ale ve smyslu jedné z implikačních teorie)	druhotný (není centrem pozornosti)	pozice v ekonomickém systému (a jeho charakter)	Wallerstein (1974)
teorie světového systému (G)	materiální entita	závislá proměnná	centrální (studovaný předmět)	pozice v ekonomickém systému (a jeho charakter)	Taylor (1982)
non-geopolitika (prolínání jak prvků kritických přístupů, tak těch tradičnějších)	materiální entita i sociální konstrukt	definiční obor / kontext	místo /oblast konání jevů	různé – od materiálních po ideační	O'Loughlin – Anselin (1996), v současnosti zastoupeno silně v čas. <i>Eurasian Geography and Economics</i>
konstruktivismus MV	sociální konstrukt	nezávislá proměnná / kontext	druhotná proměnná, případně jako širší kontext	ideje a normy	Wendt (1999), Ruggi (1993)
kritická geopolitika (a konstruktivisté v G)	sociální konstrukt	závislá proměnná (pouze implicitně), kontext	v centru pozornosti, nicméně jako produkt sociální konstrukce	ideje, mediální reprezentace apod.	O'Tuathail (1999), Kearns (2009), Murphy (1991)

definovány pro jednotlivé školy MV a geografie, jakož i pro jeden konkrétní subobor (strategických studií). Uvedení autoři představují standardně ty nejvýznamnější z uvedeného směru a pokud možno i ty, kteří se ve svých pracích prostoru významně dotkli. Z toho důvodu není například u neorealismu uveden Kenneth Waltz (1979), neboť jeho teorie je v zásadě neprostorová. Zároveň také chybí liberalismus jako samostatný přístup, neboť nemá svou přímou obdobu v geografii a sám o sobě zaujímá vůči prostoru spíše neutrální pozici.

Z tabulky vyplývá, že pouze (neo)klasická geopolitika považovala explicitně fyzický (objektivní) prostor jak za závislou, tak nezávislou proměnnou (politika ovlivňuje prostor, ale prostor také ovlivňuje politiku). V případě neorealismu sice prostor může hrát roli i mimořádně významné nezávislé proměnné, ale sám o sobě není předmětem zájmu, což jej (povětšinou) vyřazuje z role závislé proměnné.¹³ Neorealismus tak inkorporuje významné prvky geopolitického uvažování, ale sám o sobě není doslovnou náhradou za geopolitickou vědu v jejím klasickém slova smyslu. Velmi specifickou pozici ve vztahu k prostoru zaujímá subobor strategických studií (tedy jeho severoamerická větev). Zde prostor (jako materiální entita) vystupuje jako primárně nezávislá, ale klíčová proměnná. Toto samozřejmě souvisí s faktem, že války jsou jevem bytostně prostorovým a materiálními faktory významně determinovaným.

Další z primárně materialistických směrů, analýzu (teorii) světového systému, lze rozdělit do dvou variant. V té první, která je spojena spíše s MV či sociologií (Wallerstein 1974), není prostor považován za skutečně významný autonomní prvek. Nicméně prostor jako takový je utvářen a modelován ekonomickým systémem (případně pozicí v něm), na což navazuje druhý, geografický proud tohoto směru. Prostor je v tomto případě studován jako závislá proměnná, transformující se pod vlivem kapitálu a jeho střetu se státem (například Taylor 1982). Teorie světového systému tak nalézá významné implikace své teorie pro prostor, ale neplatí to v opačném směru, jako je tomu například u neorealismu. Velmi specifické pojetí prostoru nalézáme u moderní non-geopolitiky, kde prostor funguje primárně jako rámec, v němž dochází k ekonomickým a politickým jevům (například O'Loughlin – Anselin 1996; O'Loughlin – Wusten 1990; Ericson 2009). Prostor je zde v mnohém pasivním podložím, na němž se odehrávají lidské aktivity. Samotné využití prostoru má samozřejmě vypovídací hodnotu, ale hlavní proměnné obvykle leží mimo prostor (jsou jimi technologie, ekonomický systém, zájmy politiků atd.) Jelikož tato větev geopolitiky nemá ambice vytvořit vlastní teorie, a pokud se teoriemi vážně zaobírá, pak spíše ve snaze o jejich testování, zůstává do značné míry na rovině deskripce či mapování jevů.

Konstruktivisté v MV samozřejmě v důsledku svého důrazu na roli idejí a norem považují prostor za sociálně konstruovaný, byť to – jak jsem již naznačil výše – s větším důrazem tvrdí geografové. V případě některých konstruktivistů (Giddens 1985; Ruggie 1993) má prostor (v konkrétní historické epoše) funkci obecného kontextu (a to ve smyslu spojení materiálních a ideačních prvků), v němž se odehrává mezinárodní politika. V případě geografů lze identifikovat jednak práce, které aktivně vystupují proti klasické geopolitice (zejména Kearns 2009; Megoran 2010), jednak ty, kteří se snaží aktivně studovat prostor jako produkt diskurzů a identit. Dodejme, že někteří autoři mohou produkovat oba typy prací. První skupina v zásadě na vlastní systematický výzkum spojený s prostorem rezignovala. Mnohem zajímavější je proto skupina druhá, pro niž prostor představuje závislou proměnnou působení mediálních reprezentací, společenských, ale i vědeckých diskurzů (například Foxall 2011; Culcasi 2006; či teoretické zarámování u Murphyho 1991). Nutno dodat, že určitou analogii ke druhé skupině prací nalezneme v tvorbě regionálních geografů orientovaných na substátní úroveň (Paasi 2002, 2003, 2009; z domácích Chromý – Skála 2010). Ve vztahu k rozvoji (politické) geografie samozřejmě lze tento druhý přístup považovat za výrazně smysluplnější, neboť nabízí možnost alternativy k materialistickému pojetí prostoru. Navíc vzájemné soupeřivé střetávání těchto dvou přístupů může

vést jak ke zkvalitnění obou přístupů, tak případně k vymezení pole působnosti toho kterého náhledu.

V uchopení prostoru různými paradigmaty MV a geografie se odráží zásadní otázka po vlivu materiálních a ideačních faktorů. Jak se ukázalo na předcházejících stranách, lze rozlišit dvě extrémní pozice. Ta první říká, že politiku determinují materiální faktory a ideačním proměnným lze nanejvýše připsat úlohu faktorů výjimečně produkujících (spíše krátkodobě a dlouhodobě nevýznamné) odchylky. Takový náhled lze vystopovat zejména v pracích neorealistu (a ve značné míře i neoliberalů), z nichž nejvýraznější zřejmě budou John Mearsheimer (1983, 2001) a Kenneth Waltz (1979, 1993, 2000). Uvedený postoj neznámá, že by politici neměli své ideje a přesvědčení, nýbrž to, že tyto ideje jsou buď nevýznamné, nebo jsou produktem materiální reality, v níž se politici vyskytují. Změní-li se materiální realita, změní se i myšlení elit. Dále lze tvrdit, že ideje a sebepojímání aktérů nejsou s to změnit dlouhodobý běh politiky. Pokud již něco dokáže systém změnit, pak je to změna distribuce moci v systému, což lze považovat opět za produkt působení materiálních faktorů (válka, obchod, demografické změny aj.).

Druhý pól představuje konstruktivistická pozice (zastávaná značnou částí geografů), tvrdící, že materiální entity sice mohou existovat, nicméně jejich význam není *a priori* dán, nýbrž je jim propůjčován až sdílenými idejemi jejich „uživateli“. Zjednodušeně řečeno, tanky evropských armád nepředstavují v současnosti hrozbu pro své sousedy, neboť evropské státy (EU) o sobě neuvažují jako o hrozbě, nýbrž jako o partnerech. Lze říci, že v tomto případě je mezinárodní politika definována převládajícím sebepojmáním aktérů (viz zejména Wendt 1999; Ruggie 1993; a do značné míry i Sørensen 2005). Již na tomto místě je však třeba zdůraznit jednu zvláštnost. Zatímco Wendt zdůrazňuje, že „*Konstruktivismus by neměl postupovat, jako kdyby příroda nehrála roli*“ (Wendt, 1999: 111), významní autoři v oboru (politické) geografie toto nezdůrazňují, a spíše naopak se snaží poukázat na sociálně konstruovanou povahu geografických faktorů (O'Tuathail 1999; Agnew 2002 aj.). Konkrétně O'Tuathail tvrdí, že: „*Geografie není neměnným podložím... ..ale historickou a sociální formou znalosti o Zemi*“ a dále že: „*...geografie není přirozenou podstatou. Geografie je spíše nevyhnutelně sociálním a politickým vytvářením map (geo-graphing), popisováním země (earth writing)*“ (O'Tuathail 1999: 109).

Oba výše zmíněné póly v mnohém představují akademický konstrukt, neboť většina autorů akceptuje existenci jak ideové, tak materiální komponenty. Jelikož však teorie, modely, ale i koncepty musejí do značné míry zjednodušovat realitu tak, aby byla uchopitelná, musejí z nich být nutně některé proměnné (či charakteristiky) vypuštěny. Zároveň se tlakem akademického prostředí vyhrocují postoje autorů, kteří pokud se chtějí viditelně zapsat, musejí přispět teoriemi ještě úspěšnějšími, či ještě více kontrainuitivními, takže jim nezbyvá než se stále více posouvat od komplexního pohledu k pohledu silně parciálnímu (viz Lake 2011). Výzkum většiny autorů je tak zaměřen buď na materii, nebo na ideje a normy a jen výjimečně na jejich vzájemné propojení (proto Sørensen 2008 vybízí k překonání tohoto rozdělení). Zatímco však v MV nalezneme autory pracující na obou stranách pomyslné barikády, současná politická geografie operuje ve své většině v těsné blízkosti konstruktivistického pólu, samozřejmě s výjimkou autorů hlásících se k analýze světového systému. Bezsporně i řada autorů přiřaditelných ke směru non-geopolitiky pracuje s materiálními faktory. V tomto případě je však třeba zdůrazňovat značnou ateoretičnost těchto autorů, protože z jejich prací může jen obtížně vzejít obecněji aplikovatelná teorie, či dokonce paradigma. To samozřejmě omezuje význam tohoto směru ve vztahu ke kritické geopolitice či analýze světového systému.

Hlavní význam chápání autonomnosti materiálních faktorů spočívá v tom, že pokud právě materie determinuje mezinárodní politiku, potom i fyzický prostor představuje za určitých podmínek významnou intervenující proměnnou, neboť jak obchod (snad s výjimkou čistě kapitálových operací), tak zejména vojenské akce probíhají v prostoru, který představuje přinejmenším určitou překážku v dosažení cílů, není-li ovšem on sám cílem.

Zcela opačná situace nastává tehdy, když materiálními entitám přisoudíme pouze podřadnou úlohu ve vztahu k idejím a normám. V ten okamžik je i prostor v zásadě vytvářen a modelován naším uvažováním. Prostor sám postrádá význam, dokud není zpracován v rámci našich modů uvažování. Na straně konstruktivistického pohledu však vyvstávají tři problémy. 1) Připusťme, že normy a ideje výrazně ovlivňují význam materiální reality, nicméně otázkou je, jak rychle tyto normy mohou být změněny. Jsou-li dlouhodobě stabilní (v řádu několika generací), lze s materií pracovat v zásadě stejně, jako kdyby ideální faktory nehrály roli. Možná že dávno v minulosti byl význam materie jiný, ale to nás v horizontu několika desítek let nemusí příliš zajímat. Pokud jsou naopak normativní změny extrémně rychlé a obzvláště nepředvídatelné (tj. řečeno wendtovskou terminologií – viz Wendt 1999: 251–308 – náhodně od hobbesovského ke kantovskému stavu a zpět a zároveň od prvního stupně internalizace ke třetímu a zpět), potom bude většina států žít v extrémní nejistotě. Racionální volbou v takové situaci bude očekávat nejhorší historicky známý scénář.¹⁴ V takové situaci by zřejmě docházelo k preferování „materialistického prizmatu“, neboť za nepřítomnosti funkčních norem regulujících násilí dokáže zajistit přežití pouze fyzická síla. 2) Problém leží v unáhleném předpokladu, že ideje dokážou ovlivnit obdobnou měrou vnímání přímé fyzické hrozby (například vojenské síly) a relativně neškodných jevů a procesů, jako je například obchodní výměna či kulturní spřízněnost národů. Lze učinit předběžný odhad (k němuž se blíží i Wendt 1999: 122, 237, 256 v přirovnání k požáru v hotelu), že čím více je daný faktor zjevně spojen se samou existencí subjektu, tím méně bude „dematerializovat“ hrozby. 3) Problém spočívá v tom, že by klíčové (v tomto případě mírové) normy museli akceptovat všichni významní hráči. Pokud k tomu nedojde, potom vždy existuje nutnost i pro ty, kteří by rádi přijali například nenásilné normy, aby stále uvažovali o (vojenských) materiálních faktorech, byť ve smyslu nejhoršího možného scénáře.

S velkou dávkou opatrnosti se lze domnívat, že materiální faktory hrají ve své obnažené podobě, téměř neovlivněné sociálními konstrukcemi, silně dominantní úlohu přinejmenším tam, kde je v sázce přežití, a proto lze i prostoru připisovat prvořadou důležitost zejména v těch oblastech oboru MV, které tuto otázku řeší. Někteří namítají, že otázka přežití zdaleka není tak významná a zejména častá (například Wendt 1999: 129, 157, 237 uvádí průměr k požáru v hotelu, který je sice závažnou, nicméně vzácnou událostí v mezinárodní politice). Postřeh o relativní vzácnosti takových krizových okamžiků lze jistě považovat za správný.¹⁵ Zůstává sporné, zda to automaticky umožňuje odsunout otázku přežití do pozadí. Jistou analogii bychom mohli nalézt u osob pojišťujících se proti úmrtí před čtyřicátým rokem života, kdy je riziko brzkého úmrtí extrémně nízké. Malá pravděpodobnost tragické události je ve vnímání lidí „vyvážena“ jejím extrémním významem, což nutí zvažovat i tuto alternativu a pojistit se proti ní. Obdoba zřejmě platí ve vztahu států a jejich strachu o přežití či o udržení mocenské pozice. Na rozdíl od průměru s pojištěnci spočívá problém v tom, že pojišťovny států – armády – představují riziko či přímo hrozbu pro jiné státy. V tomto okamžiku lze říci, že fyzický prostor bude spolu s ostatními materiálními faktory ve své naturální podstatě podstatný zejména tehdy, když bude přežití velmi nejisté. Naopak zcela nejmenší vliv lze čekat tam, kde existují nadstandardní vyhlídky na přežití.¹⁶ Nicméně i v tomto druhém případě zůstává prostor přítomen v uvažování o nejistém budoucím vývoji a samozřejmě mnohde hraje významnou roli i v ekonomických aktivitách díky dopravním nákladům.

Podstatné je, že nejistota zkrátka produkuje strach – strach o přežití, strach o mocenskou pozici zaručující vliv a bezpečnost. A ten nutí k silnějšímu akcentování materiálních hodnot, neboť již sama existence má materiální povahu. Zamítnutí (či upozadění) významu materiálních faktorů by tedy vyžadovalo buď systém bez hrozeb přežití a bez možnosti návratu do „anarchicko-hobbesovského“ stavu, nebo systém, kde materiální entity jsou téměř libovolně konstruovány naším myšlením (což je však extrémní filosofická pozice). Jelikož obě dvě podmínky zatím nebyly naplněny, lze očekávat, že materiální

faktory a mezi nimi i prostor stále hrají roli. Tato úloha bude sice diferencovaná a možná i nižší než v minulosti, stále však bude přítomná.

* * *

Je zřejmé, že zhruba sto let po svém vzniku je geopolitika jakožto akademická subdisciplína rozdělena. Část, která je produkována geografy, má obvykle charakter kritické sociální vědy. Odmítání objektivního poznání, ale i objektivních faktorů v sociální sféře vedlo k zamítnutí tradičních konceptů prostoru, moci a státu. Zdaleka nejzávažnější však je, že tato verze „geopolitiky“ se stala hegemonelem v geografických časopisech, přičemž jedním z jejich hlavních cílů je diskreditovat klasickou či neoklasickou geopolitiku. Nepřekvapí proto, že se znovuzrozená geopolitika vyskytuje spíše v oboru mezinárodních vztahů, kde snaha o kauzální vysvětlení a objektivizaci předmětu studia stále převažuje (alespoň v severoamerické odnoži). Rozkol fakticky vedl k situaci, kdy pozitivní geopolitiku či politickou geografii dělají téměř výhradně (samozřejmě spíše mimoděk) autoři MV. Ať již na kritické a postmoderní přístupy nahlížíme jakkoliv, je nesporné, že k některým otázkám se nedokážou vyjádřit, což vytváří určité vakuum. Neschopnost a nechuť vyjadřovat se k praktickým mezinárodním problémům staví kritickou geopolitiku až na samu periferii veřejné debaty. Otázkou zůstává, zda právě tam je její „kritické poslání“ opravdu nejlépe využito. Dokud nebudeme moci vyloučit možnost, že svět je primárně světem konfliktních zájmů, nejistoty a anarchie, nelze z čistě normativních důvodů vyloučit (pozitivně orientované) studium fenoménů, jako je válka, moc, fyzický prostor a stát. Alternativou je téměř až absurdní izolace vědeckých komunit od reálného světa.

Lze očekávat, že v souvislosti s přežitím, či šířeji s relativní mocenskou pozicí, představuje prostor stále jeden z faktorů, kterému může být připisována velká explanační váha. Je nutné zdůraznit, že výše zmíněné situace lze označit jako nejpravděpodobnější příklad působení fyzického prostoru, neboť válka (či její hrozba) obnažuje materiální podstatu existence lidských společností. Otázkou zůstává, nakolik prostor působí i v těch sférách, kde přežití není tak akcentováno. Na druhou stranu, pokud platí realistické přesvědčení o významu anarchie a obav o přežití, potom je válka či příprava na ni v zásadě rozhodující činností států. V takovém případě, i kdyby prostor neměl vliv v jiných záležitostech než válečných, stejně zůstane neopomenutelnou složkou mezinárodní politiky.

Prostor přirozeně nelze pojímat jako konstantní a vševysvětlující proměnnou ani v otázkách dotýkajících se vojenské moci. Význam prostoru se samozřejmě mění v historické perspektivě spolu se změnami v technologii transportu a vojenské síly. Je však třeba zdůraznit relativní podstatu technologického vývoje, neboť posílení mobility a palebné síly obránce i útočníka zároveň může vést k pomalejšímu útočnému tempu (Biddle 2004). Naopak při výrazných silových disproporcích ztrácí geografická vzdálenost svůj klíčový význam. I přes tato omezení může prostor vysvětlovat některé aktuálně významné jevy. Příkladem může být diskutovaná problematika chybějícího balancování USA. Obdobně geografická poloha předurčuje bezpečnostní pozici mocností v závislosti na jejich kontinentálním, či ostrovním charakteru. I zde je však třeba vnímat, že „geografie“ působí primárně jako pasivní strukturální omezení, které jen v extrémních případech dokáže jednoznačně determinovat politické chování států. Nakonec je to vždy až lidské jednání, co se buď tomuto tlaku přizpůsobuje, či se jej snaží překonat. Další výzkum významu geopolitiky (geografie) pro mezinárodní vztahy by se tedy měl snažit ukázat, jak ti, kteří se přizpůsobují strukturálním geografickým (geopolitickým) tlakům, dosahují lepších výsledků než ti, kteří se je snaží překonat a jsou pak následně strukturou trestáni. Nalezení takových efektů by významně potvrdilo roli geografie v MP, a naopak jejich nenalezení by zásadním způsobem zpochybňovalo smysluplnost tradičních geopolitických úvah.

Prostor sice můžeme vnímat jako nezávislou proměnnou, nicméně neméně zajímavým se jeví prostor jako závislá proměnná. Prostor a jeho uspořádání totiž mohou sloužit jako

empirická báze pro testování teorií „pozorovatelnými implikacemi“ (blíže k tomuto konceptu George – Bennett 2005: 170–178). Dokážou například teorie MV generovat hypotézy o proměnných politické mapy světa a regionů? Pokud ano, které z těchto hypotéz platí a které teorie tím jsou podpořeny? Případně jsou tyto teorie transhistoricky platné, či lze vymezit několik odlišných epoch? Právě neoklasická geopolitika by v ideálním případě mohla poskytnout základnu pro podobný typ výzkumů. Fakt, že „kritická geopolitika“ odmítá takové otázky řešit, ponechává volný prostor právě pro badatele MV. V návaznosti lze také říci, že přístupy (jako „kritická geopolitika“), jejichž hlavním programem je zpočtybnění jiného paradigmatu, se dostávají do slepé uličky, což může vést k přílišné zahleděnosti do oborových pŭtek, ale především k zaostávání za vývojem okolního vědeckého světa. V obecné rovině pak lze vyzdvihnout existenci několika různých, vzájemně se svářících paradigmat uvnitř akademických disciplín. Vzájemné střety těchto paradigmat sice nemusejí vést k definitivnímu rozřešení podstaty fungování sociálního světa, nicméně tato soupeřící paradigmata vytvářejí určité zastřešení a odůvodnění pro práce, které jsou sice mnohem ůžeji zaměřené (například konvenční odstrašení), zato však disponují větší praktickou relevancí (například Mearsheimer 1983; Biddle 2004). Bez paradigmatické opory by takové práce (lhostejno, zda realistické, liberální, či konstruktivistické) možná nikdy nevznikly, popřípadě by jejich vznik a možnosti publikace byly výrazně ztíženy. Právě situace v (politické) geografii názorně ilustruje takový stav, kdy chybí více skutečně soupeřících paradigmat.

Lze se tázat, proč na předešlých stránkách nebyly zmíněny geopolitické práce, které se zabývají zahraniční politikou konkrétních zemí, či práce, které mají silně preskriptivní charakter. Důvodem je to, že tato spjatost s konkrétní státní politikou se již jednou stala geopolitice osudnou. Pokud se má neoklasická geopolitika znovu obnovit jako respektovaná disciplína, musí vyvinout vlastní systémové teorie. Otázka konkrétních zahraničních politik pak představuje aplikaci těchto teorií na konkrétní podmínky. Důraz na vlastní systémové teorie vyplývá z faktu, že pro odborníky z MV je prostor až sekundární proměnnou a obvykle nestojí v centru pozornosti. Navíc bez velkých teorií bude neoklasická geopolitika fragmentovaná do řady izolovaných národních verzí, řešících primárně lokální problémy.

¹ Není bez zajímavosti, že nedávno došlo na stránkách časopisu *Informace ČGS* k debatě mezi těmi, kdo vnímají fragmentovaný stav geografie jako v zásadě výhodný (Kopeček – Drobík – Hasalová 2011), a jejich oponenty, kteří tento stav považují za dlouhodobě problematický (Matoušek – Vogt – Ženka 2011).

² Pro přehled historie geopolitiky jako vědní subdisciplíny je velmi dobrá portugalsky psaná publikace Pedra de Pezarata Correii (2002) či poněkud chaotičtější, ale stále informativní O’Tuathail – Dalby – Routledge (1998).

³ Nicméně odmítání z ideologicko-politických pozic se dostalo vydatné podpory kvůli vnitřním procesům v oboru geografie. Šlo zejména o kvantitativní revoluci (*nomothetic turn*), kterou odstartoval svým článkem „Exceptionalism in Geography“ Fred Shaefer (1953). Vzhledem k tomu, že geopolitika se tradičně prolínala s historií a využívala spíše (*ad hoc*) případových studií než statistického šetření a korelačně-regresních metod, stala se její pozice v rámci nové kvantitativní geografie takřka neudržitelná.

⁴ Je přitom zajímavé, že v současnosti došlo k debatě na stránkách *International Studies Quarterly*, zda je pro obor MV vsutku doba, že je do značné míry orientován trojicí paradigmat (viz kritiku -ismů od Davida A. Lakea 2011; a reakce Sil – Katzenstein 2011; anebo Nau 2011, který oponuje a -ismy hájí).

⁵ Zatímco MV (jakožto součást politických věd) patří k tradičním oborům na nejprestižnějších amerických univerzitách (Harvard, Chicago, MIT apod.), geografie byla postupně z mnoha prestižních institucí po druhé světové válce vytlačena. Jak správně poznamenal recenzent, platí to o situaci v USA, nikoliv v Evropě, kde i prestižní univerzity mají své geografické katedry. Jelikož však USA představují zřejmě největší „akademický trh“ s několika globálně dominantními univerzitami, lze tvrdit, že situace v USA ovlivňuje obor jako celek, nejen jeho národní variantu.

⁶ Děkuji Vítu Benešovi za upozornění na tuto alternativu.

⁷ Přitom je nutné zdůraznit, že potenciálnímu přenosu myšlenek nebrání specifické (obtěžně zvládnutelné) výzkumné metody, které by aplikovala jedna ze stran (jako například pokročilé matematické metody v ekonomii). Poučnou ilustrací může být třetí číslo časopisu *Journal of Strategic Studies* z roku 2011, které se věnuje nástupu Číny jakožto technologické mocnosti. Ani jeden z článků nebyl napsán ekonomickým geografem,

přestože ekonomičtí geografové se dlouhodobě věnují otázkám průmyslu, upgradingu, technologickým inovacím etc. (Humphrey – Schmitz 2002; Liu – Young 2008; u nás například Pavlínek – Ženka 2011). Nutno však podotknout, že zbrojní průmysl zůstal bohužel mimo pozornost převážně většiny ekonomických geografů.

- ⁸ Ani jeden z výše uvedených autorů není geograf.
- ⁹ Toto vakuum se nemarkantněji projevuje absencí pozitivně orientovaného výzkumu válek a bojové činnosti. Pokud je mi známo, v předních geografických časopisech nevyšel v posledních deseti až patnácti letech zřejmě jediný článek, který by bylo možné považovat za geografickou analogii prací jako Biddle (2004), Mearsheimer (1983), Pape (1996), Posen (2000) apod. Přitom geografové by svým důrazem na prostor a prostorovost, krajinu, ale i dopravní infrastrukturu zřejmě mohli konkurovat badatelům z MV.
- ¹⁰ Ekonomickou moc nelze považovat za čistě materiální moc, neboť obchod předpokládá určité sdílené normy, lhotejno, zda vnucené, či dobrovolně přijímané.
- ¹¹ Jak ukazuje Brian Rathburn (2010), liberalismus postrádá pevně integrující jádro logicky koherentních předpokladů, což je naopak znak neorealismu. Proto lze říci, že existuje větší množství ne zcela kompatibilních liberálních směrů.
- ¹² Taková koncepce by v mnohém odpovídala regionální geografii. Nicméně současná regionální geografie se primárně věnuje lokalitám a úrovni nižší než státní. Volání po obnově makroregionální geografie uveřejnili například Murphy – O’Loughlin (2009).
- ¹³ Teorie samozřejmě může mít řadu závažných implikací pro politický prostor, nicméně tyto implikace jsou zřídka zkoumány v MV a vzhledem k odmítání realismu geografie jen výjimečně geografie samými (příkladem výjimky je Poon et al. 2006).
- ¹⁴ Předpokládám, že státy (lidé) dokážou vnímat změny norem, tedy že si budou s to zachovat určitý odstup. Pokud by nebyl nikdo, kdo by si tento odstup dokázal udržet, potom by sice nebylo možno rozpoznat měnicí se podstatu norem a následně je vnímat jako riziko a pojišťovat se vůči nim, zároveň by však ani badatelé nebyli s to tyto proměny vystopovat a přisoudit jim vysvětlující význam. Byli bychom vlastně zajatci norem, které bychom nedokázali vnímat ani definovat.
- ¹⁵ Navíc, i když dojde k válce (analogie požáru), poražené státy a zejména pak velmoci často přežijí.
- ¹⁶ Tento předpoklad koresponduje i s Drulákovou (2006) reflexí českého geopolitického myšlení. To lze charakterizovat jako obecně idealistické, s důrazem na materiální a silové faktory ve chvílích ohrožení.

Literatura

- Agnew, John (2002): *Making Political Geography*. London: A Hodder Arnold Publication.
- Barša, Pavel – Císař, Ondřej (2008): *Anarchie a řád ve světové politice*. Praha: Portál.
- Berg, Eiki – Kusk, Ene (2010): What Makes Sovereignty a Relative Concept? An Empirical Approach to International Society. *Political Geography*, Vol. 29, No. 1, s. 40–49.
- Brzezinski, Zbigniew (1999): *Velká šachovnice*. Praha: Mladá fronta.
- Biddle, Stephen (2004): *Military Power, Explaining Victory and Defeat in Modern Battle*. Princeton: Princeton University Press.
- Boulding, Kenneth (1963): *Conflict and Defense: A General Theory*. New York: Harper & Brothers.
- Buhaug, Halvard – Rod, Ketil (2006): Local Determinants of African Civil Wars, 1970–2001. *Political Geography*, Vol. 25, No. 3, s. 315–335.
- Coe, Neil – Dicken, Peter – Hess, Martin (2008): Global Production Networks: Realizing the Potential. *Journal of Economic Geography*, Vol. 8, No. 3, s. 271–295.
- Collier Paul – Hoefler, Anke (2004): Greed and grievance in civil war. *Oxford Economic Papers*, Vol. 56, No. 4, s. 563–595.
- Culcasi, Caren (2006): Cartographically constructing Kurdistan within geopolitical and orientalist discourses. *Political Geography*, Vol. 25, No. 6, s. 680–706.
- Dalby, Simon (2008): Warrior Geopolitics: Gladiator, Black Hawk Down and the Kingdom of Heaven. *Political Geography*, Vol. 27, No. 4, s. 439–455.
- Dalby, Simon – O’Tuathail, Gerald – Routledge, Paul (eds., 1998): *Geopolitics Reader*. New York: Routledge.
- Domosh, Mona – Saegr, Joni (2001): Putting Women in Place: Feminist Geographers Make Sense of the World. New York: The Guilford Press.
- Douhet, Gullio (1998 [1923]): *Command of the Air* (Translated by Dino Ferrari), 1942 (Coward-McCann, Inc.), 15. 3. 2011, <<http://www.airforcehistory.hq.af.mil/Publications/Annotations/douhetcommand.htm>>.
- Drulák, Petr (2003): *Teorie mezinárodních vztahů*. Praha: Portál.
- Drulák, Petr (2006): Between geopolitics and anti-geopolitics: Czech political thought. *Geopolitics*, Vol. 11, No. 3, s. 420–438.
- Ericson, Richard (2009): Eurasian Natural Gas Pipelines: The Political Economy of Network Interdependence. *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 50, No. 1, s. 28–45.
- Fearon, James (1991): Counterfactuals and Hypothesis Testing in Political Science, *World Politics*, Vol. 43, No. 2, s. 169–195.
- Flint, Colin (ed., 2005): *The Geography of War and Peace: From Death Camps to Diplomats*. New York: Oxford University Press.

- Flyvbjerg, Bent (2006): Five Misunderstanding about case Studies. *Qualitative Inquiry*, Vol. 12, No. 2, s. 219–245.
- Foxall, Andrew (2011): Discourses of Demonisation: Chechens, Russians, and the Stavropol' Riots of 2007. *Geopolitics*, Vol. 15, No. 4, s. 684–704.
- George, Alexander – Bennett, Andrew (2005): *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge: MIT Press.
- Gerring, John (2012): Mere Description. Forthcoming *British Journal of Political Science*, 32 s., <<http://people.bu.edu/jgerring/Methodology.html>>.
- Giddens, Anthony (1985): *Nation-State and Violence*. Cambridge: Polity Press.
- Gilpin, Robert (1981): *War and Change in World Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Glaser, Charles (2010): *Rational Theory of International Politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Gray, Colin (1977): *Geopolitics of the Nuclear Era: Heartland, Rimlands, and the Technological Revolution*. New York: Crane Russak & Co.
- Gray, Colin (1999a): *Modern Strategy*. Oxford: Oxford University Press.
- Gray, Colin (1999b): Inescapable Geography. In: Sloan, Geoffrey – Gray, Colin (eds., 1999): *Geopolitics, Geography and Strategy*. London: Frank Cass.
- Hampl, Martin (2008): Nomotetická nebo idiografická geografie: Alternativnost nebo komplementarita? *Acta Geographica Universitatis Comenianae*, Vol. 50, No. 1, s. 19–31.
- Harvey, David (1982): *The Limits to Capital*. London: Verso.
- Harvey, David (1985): *Consciousness and the Urban Experience*. Baltimore: Blackwell Publishers.
- Hepple, Leslie (1986): The revival of geopolitics. *Political Geography Quarterly*, Vol. 5, No. 4, s. 21–36.
- Herwig, Holger (1999): Geopolitik: Haushofer, Hitler and Lebensraum. In: Sloan, Geoffrey – Gray, Colin (eds., 1999): *Geopolitics, Geography and Strategy*. London: Frank Cass, s. 218–241.
- Humphrey, John – Schmitz, Hubert (2002): How does insertion in global value chains affect upgrading in industrial clusters? *Regional Studies*, Vol. 36, No. 9, s. 1017–1027.
- Huntington, Samuel P. (1996): *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*. New York: Simon & Shuster.
- Chromý, Pavel – Skála, Jan (2010): Kulturněgeografické aspekty rozvoje příhraničních periferií: Analýza vybraných složek územní identity obyvatelstva Sušicka. *Geografie*, Vol. 115, No. 2, s. 223–246.
- Jehlička, Petr – Tomeš, Jiří – Daněk, Petr (eds., 2000): *Stát, prostor, politika*. Praha: PŕF UK Praha.
- Jervis, Robert (1978): Cooperation under security dilemma. *World Politics*, Vol. 30, No. 2, s. 167–214.
- Johnston, Ron (1998): Fragmentation around the Defended Core: The Territoriality of Geography. *The Geographical Journal*, Vol. 164, No. 2, s. 139–147.
- Jordan, Richard et. al. (2008): *One Discipline or Many? TRIP Survey of International Relations Faculty in Ten Countries, Teaching, Research, and International Policy (TRIP) Project*. Virginia: The College of William and Mary Williamsburg.
- Kaplan, Robert (2009): The revenge of geography. *Foreign Policy*, Vol. 172, May/June 2009, s. 96–105.
- Kearns, Gerrard (2009): *Geopolitics and Empire: The Legacy of Halford Mackinder*. New York: Oxford University Press.
- Keohane, Robert (1984): *After Hegemony: Cooperation and Discord in the World Political Economy*. Princeton: Princeton University Press.
- Kopeček, Vincenc – Drobík, Tomáš – Hasalová, Jana (2011): Česká geografie ve 21. století: Skutečně pro život? *Informace ČGS*, Vol. 30, No. 2, s. 25–29.
- Lacoste, Yves (1976): *La Géographie ça sert d'abord à faire la guerre*. Paris: F. Maspero.
- Lake, David A. (2011): Why “isms” Are Evil: Theory, Epistemology, and Academic Sects as Impediments to Understanding and Progress. *International Studies Quarterly*, Vol. 55, No. 2, s. 465–480.
- Lake, David A. – O'Mahony, Angela (2004): The incredible shrinking state: Explaining change in the territorial size of countries. *Journal of Conflict Resolution*, Vol. 48, No. 5, s. 699–722.
- Lake, Robert (2009): The Limits of Coercive Airpower: NATO's “Victory” in Kosovo Revisited. *International Security*, Vol. 34, No. 1, s. 83–112.
- Layne, Christopher (1993): The Unipolar Illusion: Why New Great Powers Will Rise. *International Security*, Vol. 17, No. 4, s. 5–51.
- Layne, Christopher. (2006): *Peace of Illusions, American Grand Strategy from 1940 to the Present*. Ithaca: Cornell University Press.
- Le Billon, Phillipe (2001): The political ecology of war: Natural resources and armed conflicts. *Political Geography*, Vol. 20, No. 5, s. 561–584.
- Levy, Jack – Thompson, William (2005): Hegemonic Threats and Great Power Balancing in Europe, 1495–2000. *Security Studies*, Vol. 14, No. 1, s. 1–30.
- Levy, Jack – Thompson, William (2010): Balancing on Land and at Sea, Do States Ally against the Leading Global Power? *International Security*, Vol. 35, No. 1, s. 7–43.
- Lieber, Keir A. – Alexander, Gerard (2005): Waiting for Balancing: Why the World is not Pushing Back. *International Security*, Vol. 30, No. 1, s. 109–139.
- Liu, Weidong – Yeung, Henry (2008): China's Dynamic Industrial Sector: The Automobile Industry. *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 49, No. 5, s. 523–548.

KONZULTACE: NÁVRAT GEOPOLITIKY?

- Lobell, Steven – Ripsman, Norrin – Taliaferro, Jeffrey (eds., 2009): *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MacDowell, Linda (1992): Doing gender: Feminisms, feminists and research methods in human geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 17, s. 399–416.
- Mackinder, Halford (1904): The geographical pivot of history. *The Geographical Journal*, Vol. 23, No. 4, s. 421–437.
- Mackinder, Halford (1919 [1942]): *Democratic Ideals and Reality*. Washington: NDU Press.
- Mahan, Alfred T. (1890): *The Influence of Sea Power Upon History, 1660–1783*. Boston: Boston Little, Brown and Company.
- Maliniak, Daniel – Oakes, Amy – Peterson, Susan – Tierney, Michael (2011): International Relations in the US Academy. *International Studies Quarterly*, Vol. 55, No. 2, s. 437–464.
- Mamadouh, Virginia (1998): Geopolitics in the nineties: One flag, many meanings. *GeoJournal*, Vol. 46, No. 4, s. 237–253.
- Mamadouh, Virginia (2003): Some notes on the politics of political geography. *Political Geography*, Vol. 22, No. 6, s. 663–675.
- Massey, Doreen – Catalano, Alejandrina (1978): Capital and Land (Social structure and social change). Hodder & Stoughton Educational.
- Massey, Doreen (1983): Industrial Restructuring as Class Restructuring: Production Decentralization and Local Uniqueness. *Regional Studies*, Vol. 17, No. 2, s. 73–89.
- Matoušek, Roman – Vogt, David – Ženka, Jan (2011): Výzvy české geografie: Od „Černé knihy“ ke světlým zítřkům. *Informace ČGS*, Vol. 30, No. 2, s. 8–17.
- Mearsheimer, John (1982): Why the Soviets Can't Win Quickly in Central Europe. *International Security*, Vol. 7, No. 1, s. 3–39.
- Mearsheimer, John (1983): *Conventional Deterrence*. Ithaca: Cornell University Press.
- Mearsheimer John (1988): Numbers, Strategy, and the European Balance. *International Security*, Vol. 12, No. 4, s. 174–185.
- Mearsheimer, John (2001): *Tragedy of Great Power Politics*. New York: Norton & Company.
- Megoran, Nick (2008): Militarism, realism, just war, or nonviolence? Critical geopolitics and the problem of normativist. *Geopolitics*, Vol. 13, No. 3, s. 473–497.
- Megoran, Nick (2010): Neoclassical Geopolitics. *Political Geography*, Vol. 29, No. 4, s. 187–189.
- Megoran, Nick (2011): War and peace? An agenda for peace research and practice in geography. *Political Geography*, Vol. 30, No. 4, s. 178–189.
- Morgenthau, Hans (1993 [1948]): *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. New York: Brief ed. McGraw-Hill.
- Murphy, Alexander (1991): Regions as Social Constructs: The Gap between Theory and Practice. *Progress in Human Geography*, Vol. 15, No. 1, s. 23–35.
- Murphy, Alexander – O'Loughlin, John (2009): New Horizons for Regional Geography. *Eurasian Geography and Economics*, Vol. 50, No. 3, s. 241–251.
- Nau, Henry (2011): No Alternative to “Isms”. *International Studies Quarterly*, Vol. 55, No. 2, s. 487–491.
- O'Loughlin, John – Wusten, Herman (1990): Political Geography of Panregions. *Geographical Review*, Vol. 80, No. 1, s. 1–20.
- O'Loughlin, John – Anselin, Luc (1996): Geo-economic competition and trade bloc formation: U.S. German and Japanese exports, 1968–92. *Economic Geography*, Vol. 72, No. 2, s. 131–160.
- O'Tuathail, Gearóid (1998): Deterritorialized Threats and Global Dangers: Geopolitics, Risk Society and Reflexive Modernization. *Geopolitics*, Vol. 3, No. 1, s. 17–31.
- O'Tuathail, Gearóid (1999): Understanding Critical Geopolitics and Risk Society. In: Sloan, Geoffrey – Gray, Colin (eds., 1999): *Geopolitics Geography and Strategy*. London: Frank Cass, s. 107–124.
- Pape, Robert (1996): *Bombing to Win*. Ithaca: Cornell University Press.
- Pape, Robert (2005): Soft Balancing Against the United States. *International Security*, Vol. 30, No. 1, s. 7–45.
- Paasi, Anssi (2002): Place and region: Regional worlds and words. *Progress in Human Geography*, Vol. 28, No. 6, s. 802–811.
- Paasi, Anssi (2003): Region and place: Regional identity in question. *Progress in Human Geography*, Vol. 28, No. 4, s. 475–485.
- Paasi, Anssi (2009): The resurgence of the ‘region’ and ‘regional identity’: Theoretical perspectives and empirical observations on the regional dynamics in Europe. *Review of International Studies*, Vol. 35, No. 1, s. 121–146.
- Pavlínek, Petr – Zenka, Jan (2011): Upgrading in the automotive industry: Firm-level evidence from Central Europe. *Journal of Economic Geography*, Vol. 11, No. 3, s. 559–586.
- Pezarat Correia, Pedro de (2002): *Manual de Geopolítica e Geostratégia*. Coimbra: Quarteto.
- Poon, Jessie – Sajarattanachote, Suskawat – Bagchi-Sen, Sharmistha (2006): The Role of US Defense Exports in Asia Pacific Regionalism. *Political Geography*, Vol. 25, No. 7, s. 715–734.
- Posen, Barry (2000): The War for Kosovo: Serbia's Political-Military Strategy. *International Security*, Vol. 24, No. 4, s. 39–84.
- Press, Daryl (2001): Thy Myth of Air Power in the Persian Gulf War and the Future of Warfare. *International Security*, Vol. 26, No. 2, s. 5–44.

- Rathbun, Brian (2010): Is Anybody Not An (International Relations) Liberal? *Security Studies*, Vol. 19, No. 2, s. 2–25.
- Ross, Robert (2009): China's Naval Nationalism: Sources, Prospects, and the U.S. Response. *International Security*, Vol. 34, No. 2, s. 46–81.
- Ruggie, John. (1993): Territoriality and Beyond: Problematizing Modernity in International Relations. *International Organization*, Vol. 47, No. 1, s. 139–174.
- Sayer, Andrew (1992): *Method in Social Science: A Realist Approach*. London: Routledge.
- Sayer, Andrew (2000): *Realism and Social Science*. London: Sage.
- Schroeder, Paul (1994): Historical reality vs Neo-Realist theory. *International Security*, Vol. 19, No. 1, s. 108–148.
- Schweller, Randall (1997): New Realist Research on Alliances: Refining, not Refuting, Waltz's Balancing Proposition. *American Political Science Review*, Vol. 91, No. 4, s. 927–930.
- Schweller, Randall (2006): Unanswered Threats: A Neoclassical Realist Theory of Underbalancing. *International Security*, Vol. 29, No. 2, s. 159–201.
- Schweller, Randall (2011): Rational Theory of Bygone Era. *Security Studies*, Vol. 20, No. 3, s. 460–468.
- Scott, David (2008): The Great Power 'Great Game' between India and China: 'The Logic of Geography'. *Geopolitics*, Vol. 13, No. 1, s. 1–26.
- Sil, Rudra – Katzenstein, Peter (2011): De-Centering, Not Discarding, the "Isms": Some Friendly Amendments. *International Studies Quarterly*, Vol. 55, No. 2, s. 481–485.
- Shaefer, Fred (1953): Exceptionalism in Geography: A Methodological Examination. *Annals of the Association of American Geographers*, Vol. 43, No. 3, s. 226–245.
- Sørensen, Georg (2008): The case for combining material forces and ideas in the study of IR. *European Journal of International Relations*, Vol. 14, No. 1, s. 5–32.
- Sørensen, Georg (2005): *Stát a mezinárodní vztahy*. Praha: Portál.
- Sýkora, Luděk (2008): Idiografická nebo nomotetická koncepce v geografii: Kontraproduktivní spor o povahu a podstatu poznání. *Geografický časopis*, Vol. 60, No. 3, s. 299–315.
- Taylor, Peter J. (1982): A Materialist Framework for Political-Geography. *Transactions of the Institute of British Geographers*, Vol. 7, No. 1, s. 15–34.
- Taylor, Peter (1992): Understanding Global Inequalities: A World-Systems Approach. *Geography*, Vol. 77, No. 3, s. 10–21.
- Tilly, Charles (1985): War Making and State Making as Organized Crime. In: Evans, Petr – Reuscheymer, Dietrich – Skocpol, Theda (eds., 1985): *Bringing the State Back In*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tilly, Charles (1992): *Coercion, Capital and European States: AD 990–1992: Studies in Social Discontinuity*. Oxford: Wiley-Blackwell.
- Tomeš, Jiří (2000): Geopolitika – Nástroj a proces politické organizace prostoru. In Jehlička, Petr – Tomeš, Jiří – Daněk, Petr: *Stát, prostor, politika*. Praha: PFF UK.
- Van Evera, Stephen (1984): The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War. *International Security*, Vol. 9, No. 1, s. 55–107.
- Van Evera, Stephen (1998): Offense, Defense, and the Causes of War. *International Security*, Vol. 22, No. 4, s. 5–43.
- Wallerstein, Immanuel (1974): *The Modern World-System, Vol. I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*. New York/London: Academic Press.
- Wallerstein, Immanuel (1984): *The Politics of the World-Economy: The States, the Movements and the Civilizations*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Walt, Stephen (1985): Alliance Formation and the Balance of World Power. *International Security*, Vol. 9, No. 4, s. 3–43.
- Walt, Stephen (1987): *The Origins of Alliances*. Ithaca: Cornell University Press.
- Walt, Stephen (2009): Alliances in a Unipolar World. *World Politics*, Vol. 61, No. 1, s. 86–120.
- Waltz, Kenneth (1979): *Theory of International Politics*. Reading MA: Addison Wesley.
- Waltz, Kenneth (1993): Emerging structure of international politics. *International Security*, Vol. 18, No. 2, s. 44–79.
- Waltz, Kenneth (1997): Evaluating theories. *American Political Science Review*, Vol. 91, No. 4, s. 913–917.
- Waltz, Kenneth (2000): Structural realism after the Cold War. *International Security*, Vol. 19, No. 2, s. 5–49.
- Warden, John (1995): Air theory for the 21st century. *Air and Space Power Journal*, Battlefield of the Future: 21st Century Warfare Issues. United States Air Force, 27 s.
- Warden, John (1997): Success in Modern War: A Response to Robert Pape's Bombing to Win. *Security Studies*, Vol. 7, No. 2, s. 172–190.
- Wendt, Alexander (1999): *Social Theory of International Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Wohlforth, William (1999): The Stability of a Unipolar World. *International Security*, Vol. 21, No. 1, s. 5–41.
- Wohlforth, William et al. (2007a): Testing Balance-of-power Theory in World History. *European Journal of International Relations*, Vol. 13, No. 2, s. 155–185.
- Wohlforth, William et al. (2007b): *The Balance of Power in World History*. New York: Palgrave Macmillan.
- Wohlforth, William – Brooks, Stephen (2008): *World Out of Balance: International Relations Theory and the Challenge of American Primacy*. Princeton: Princeton University Press.

Poznámka

Rád bych poděkoval dvěma anonymním recenzentům a Vítu Benešovi za podnětné připomínky k článku a v případě Víta Beneše i za enormní trpělivost. Za případné chyby a omyly přitom odpovídám sám. Dík také náleží prof. Petru Drulákovi za upozornění na možnost publikace v časopise Mezinárodní vztahy. Článek vznikl za podpory projektu „Institucionální podpora na dlouhodobý rozvoj výzkumných organizací“ Ústavu mezinárodních vztahů, v. v. i.